

ΣΚΥΘΙΚΑ ΝΕΚΡΩΣΙΜΑ ΕΘΙΜΑ (Ηρόδ. 4.73.1)¹

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ

Τα ταφικά έθιμα των βασιλίων Σκυθών² (Ηρόδ. 4.73-5) αποτελούν σημαντική μαρτυρία για τις σχέσεις ζωντανών και νεκρών σε μία κοινωνία την οποία γνωρίζουμε ελάχιστα. Η περιγραφή του Ηρόδοτου χωρίζεται σε δύο άνισα τμήματα. Στο πρώτο (4.73.1), και πιο σύντομο, περιγράφεται με αδρές γραμμές η συμπεριφορά των οικείων του νεκρού πριν από τον ενταφιασμό. Σαράντα μέρες περιέφεραν το πτώμα σε φίλους οι οποίοι παρέθεταν γεύμα και έδιναν και στον νεκρό από το ίδιο φαγητό. Στο δεύτερο μέρος (4.73.2 - 75) ο Ηρόδοτος

-
1. Για τα περιοδικά χρησιμοποιώ τις συντομογραφίες της επετηρίδας *Année Philologique* 57 (1986). Στα ακόλουθα βιβλία και άρθρα θα παραπέμπω ως εξής: F. Hartog, "La mort de l'autre: les funérailles des rois Scythes", στο *La mort, les morts dans les sociétés anciennes*, éd., Gh. Gnoli, J.-Pierre Vernant (Κέμπριτζ, Παρίσι 1982) ["Hartog"]. J. Huizinga, *Ο άνθρωπος και το παιχνίδι (Homo ludens)* μτφ. Σ. Ροζάνης, Γ. Λυκιαρδόπουλος (Αθήνα 1989) ["Huizinga"]. H. Kothe, "Der Skythenbegriff bei Herodot", *Klio* 51 (1969) 15-88 ["Kothe"]. M. Mauss, *Το δώρο: μορφές και λειτουργίες της ανταλλαγής στις αρχαϊκές κοινωνίες*, μτφ. Α. Σταματοπούλου - Παραδέλλη (Αθήνα 1979) ["Mauss"]. L. Petzoldt, *Der Tote als Gast* στο *FF Communications* αρ. 200 (Ελσίνκι 1968) ["Petzoldt"]. K. Ranke, *Indogermanische Totenverehrung. Der dreissigste und vierzigste Tag im Totenkult der Indogermanen*, στο *FF Communications* αρ. 140 (Ελσίνκι 1951) ["Ranke"]. R. Rolle, *Totenkult der Skythen, Vorgeschichtliche Forschungen* Bd. 18 1,1 (Βερολίνο, Ν. Υόρκη 1979) [*Totenkult*], και *Die Welt der Skythen, Stutenmelker und Pferdeboegner: Ein antikes Reitervolk in neuer Sicht* (Λουκέρνη, Φραγκφούρτη/Μ. 1980) [*Welt*]. Οι αγκύλες στα αποσπόμενα που παραθέτω στο κείμενο περιέχουν δικές μου επεξηγήσεις.
 2. Βλ. Ηρόδ. 4.20.1. Ήταν ιρανικής προελεύσεως και επικράτησαν στην περιοχή του κάτω Δνειπέρου (αρχαίος «Βορυσθένης») γύρω στον 6. π.Χ. αι. Για την ονομασία βασιλίοι και τη σφαίρα επιρροής τους, βλ. Kothe, και ιδιαίτερα, σσ. 22-36, και 74 κ.ε. Βλ. επίσης τους χάρτες αρ. 1,2 στις σσ. 16, 17.

αφηγείται με κάθε λεπτομέρεια πώς οι Σκύθες «καθαίρονταν», αφού έθαβαν τους νεκρούς. Οι άνδρες σαπούνιζαν πρώτα και ξέπλεναν το κεφάλι, έπειτα έστηναν μία σκηνή σε σχήμα πυραμίδας που την έφραζαν ολόγυρα με πανιά. Μέσα στη σκηνή έβαζαν μία λεκάνη με πυρακτωμένες πέτρες πάνω στις οποίες έριχναν σπόρους καννάβεως (χασίς). Οι αναθυμιάσεις από την καύση του χασίς τους προξενούσαν ευφορία. Έβγαζαν ουρλιαχτά και το σώμα τους λουζόταν στον ιδρώτα από τους ατμούς. Οι γυναίκες άλειφαν πρόσωπο και σώμα με ένα κατάπλασμα που ενεργούσε σαν «μάσκα ομορφιάς». Όταν το αφαιρούσαν την επομένη μέρα, το δέρμα τους έλαμπε καθαρό.

Το παράδοξο αυτό «ιδρωτόλουτρο» προξένησε το ενδιαφέρον των ερευνητών ήδη από τον περασμένο αιώνα³. Πρόκειται για εκστατική μέθη μέσω της οποίας επικοινωνούσαν με την ψυχή του νεκρού και την συνόδευαν στον κάτω κόσμο. Αντίθετα, η ιδιόμορφη συμπεριφορά προς τον νεκρό, στο διάστημα των σαράντα ημερών πριν από τον ενταφιασμό, δεν σχολιάσθηκε παρά περιστασιακά⁴. Αυτό το λιγότερο συζητημένο χωρίο του Ηροδότου θα εξετάσω εδώ (4.73.1):

τοὺς δὲ ἄλλους Σκύθας, ἐπεὰν ἀποθάνωσι, περιάγουσι οἱ ἀγχοτάτω προσήκοντες κατὰ τοὺς φίλους ἐν ἀμάξει κειμένους, τῶν δὲ ἕκαστος ὑποδεκόμενος εὐωχέει τοὺς ἐπομένους καὶ τῶ νεκρῷ πάντων παρατιθεῖ τῶν καὶ τοῖσι ἄλλοισι· ἡμέρας δὲ τεσσαράκοντα οὕτω οἱ ἰδιῶται περιάγονται, ἔπειτα θάπτονται.

Όσο για τους άλλους Σκύθες [δηλ. τους ιδιώτες], όταν πεθάνουν, οι πιό κοντινοί συγγενείς τους τους περιφέρουν απάνω σε αμάξι στα φιλικά σπίτια και ο κάθε φίλος τους υποδέχεται και τους προσφέρει φαγητό. Βάζει και για τον νεκρό τροφή ακριβώς όπως και για τους άλλους. Τους ιδιώτες έτσι τους περιφέρουν σαράντα μέρες και ύστερα τους θάβουν⁵.

Σε πρόσφατο άρθρο σχετικό με την ταφή των Σκυθών βασιλέων (Ηρόδ. 4.71-72), ο François Hartog μνημονεύει το χωρίο και αποδίδει τους φίλους, ως «συγγενείς»⁶. Ο Hartog υποθέτει, φαίνεται, ότι οι

3. Βλ. Erwin Rohde, *Psyche: Seelencult und Unsterblichkeitsglaube der Griechen*⁸ II, 16, 17 και υπ. 1. K. Meuli, "Scythica", στο *Herodot: eine Auswahl aus der neueren Forschung*, ed. W. Marg, *Wege der Forschung* 26 (Ντάρμστατ 1982) 455-64 (= *Hermes* 70 [1935] 121-27). Πρβ. Mircea Eliade, *Ο σαμανισμός - και οι αρχαϊκές τεχνικές της έκστασης*, μτφ. Ι. Μποτηροπούλου (Αθήνα 1978) 276-77.

4. Βλ. για παράδειγμα, H.-J. Diesner, "Skythische Religion und Geschichte bei Herodot", *RhM* 104(1961) 204-205.

5. Η μετάφραση είναι του Α. Βλάχου, *Ηροδότου ιστορία* 2³ (Αθήνα 1988) 119.

6. Hartog 147 και υπ. 15 (σ. 153).

«στενοί συγγενείς» (οί άγγχοτάτω προσήκοντες) περιέφεραν το αμάξι με τον νεκρό στους επίλοιπους «συγγενείς». Στο αρχαίο κείμενο όμως το κατά τούς φίλους δεν αναφέρεται στους συγγενείς του νεκρού γιατί αυτοί δηλώνονται με τη λέξη προσήκοντες. Με τη λέξη φίλους ο Ηρόδοτος εννοεί τους «φίλους» σε αντίθεση με τους «συγγενείς» (προσήκοντες), όπως και στο χωρίο 2.90.2: οὐδὲ ψαῦσαι ἔξεστι αὐτοῦ (δηλ. τοῦ νεκροῦ) ἄλλον οὐδένα οὔτε τῶν προσηκόντων οὔτε τῶν φίλων.

Το ἐρώτημα παραμένει αν το κατά τούς φίλους αναφέρεται στους φίλους του νεκρού ή των συγγενών του. Αν, δηλαδή, οι συγγενείς περιφέρουν τον πεθαμένο στους πρώην φίλους του ή στους δικούς τους φίλους. Οι μεταφραστές συνδέουν το φίλους άλλοτε με τον νεκρό⁷, άλλοτε με τους συγγενείς του⁸. Η θέση όμως της φράσης κατά τούς φίλους αμέσως μετά το προσήκοντες και όχι αμέσως μετά το Σκύθας ευνοεί μάλλον τη δεύτερη ερμηνεία. Από την άλλη πλευρά, στην πρωτόγονη κοινωνία των Σκυθών οι φίλοι του νεκρού ήταν ασφαλώς και φίλοι των στενών του συγγενών. Δεν υπάρχει επομένως ουσιαστική διαφορά στην ερμηνεία. Ο κάθε φίλος λοιπόν ένοιωθε υποχρέωση, λόγω φιλίας, να υποδεχθεί και να παραθέσει πλούσιο γεύμα (εὐωχέει) στην συνοδεία του νεκρού, και μάλιστα, πρόσφερε και στον νεκρό από όλα τα φαγητά όπως και στους άλλους. Μ' αυτόν τον τρόπο, προφανώς ανταπέδιδε τις ευεργεσίες, γεύματα, ή φιλοφρονήσεις που του είχε προσφέρει φιλόξενα ή οικογένεια του φίλου, κάτω από άλλες συνθήκες.

Αν η ερμηνεία μου είναι σωστή, τότε τα πλούσια γεύματα για την συνοδεία του νεκρού, κατά την διάρκεια των σαράντα ημερών που διαρκούσε η περιφορά του πεθαμένου στις φιλικές οικογένειες, εξηγούνται ίσως σε σχέση με το *potlatch*⁹. Με τη λέξη αυτή που ανήκει

7. Βλ., για παράδειγμα, την μετάφραση του G. Rawlinson στο *History of Herodotus* 111³ (Λονδίνο 1875) 63 ad loc. [= *The Persian Wars* (Νέα Υόρκη 1942) 319 ad loc.]: "as for the people, when any one dies, his nearest of kin lay him upon a waggon and take him round to all his friends in succession".

8. Βλ. πώς μεταφράζει ο A. de Sélincourt στο *Herodotus: The Histories*, αναθ. εκδ. από A.R. Burn (Χάρμοντςγουορθ 1972) 294: "When an ordinary person dies, the nearest relatives lay the corpse in a cart and take it round to visit their friends".

9. Έθιμο Ινδιάνων της Βρετανικής Κολομβίας, γνωστό ιδιαίτερα από τις μελέτες του V. Boas για τους Kwakiutl, σε σχέση με το οποίο μελετήθηκαν από τον Mauss παρόμοια έθιμα της Πολυνησίας, Μελανησίας κ.λπ. Βλ. Mauss 66-242 και, ιδιαίτερα, σ. 71 και υπ. 10 (σ. 183) [η γαλλική έκδοση του έργου είναι: "Essai sur le don: forme et raison de l'échange dans les sociétés archaïques", *Sociologie et anthropologie* (Παρίσι 1950) 143-279, ενώ η αρχική δημοσίευση εμφανίστηκε στο *Année sociologique* II¹ (1923/24) 30-186. Καμία από αυτές τις δημοσιεύσεις δεν έχω δει]. Πρβ. επίσης Huizinga, 91 κ.ε. (η μετάφραση είναι από την αγγλική έκδοση, *Homo ludens. A Study of the Play Element in Culture* [1949] την οποία επίσης δεν έχω δει).

στην διάλεκτο Ινδιάνων της Β.Δ. Αμερικής και σημαίνει «τροφοδότης» (*feeder*)¹⁰ οι κοινωνιολόγοι χαρακτηρίζουν ένα σύστημα παροχών και έντοκων αντιπαροχών οι οποίες έχουν τη μορφή δώρων και συμποσίων που προσφέρονται δήθεν προαιρετικά. Στην πραγματικότητα όμως τα δώρα επιβάλλουν την υποχρέωση της ανταπόδοσής τους με ακόμη μεγαλύτερα δώρα, «αντίδωρα» δηλαδή με «τόκο». Αυτή ακριβώς η υποχρέωση της ανταπόδοσης¹¹ αποτελεί τον λόγο ύπαρξης του *πότλατς*, με το οποίο ο αντιδωρούμενος δείχνει την κοινωνική του υπεροχή και διασφαλίζει το γόητρο του, σε σύγχρονες, «πρωτόγονες» ή «αρχαϊκές» κοινωνίες. Είναι χαρακτηριστικό ότι κάθε σημαντικό γεγονός της ζωής, όπως είναι η γέννηση, ο γάμος και ο θάνατος, συνοδεύεται από *πότλατς*¹².

Στο συζητούμενο χωρίο (Ηρόδ. 4.73.1), βέβαια, δεν υπάρχουν δώρα αλλά πλούσια εδέσματα που οι Σκύθες προσφέρουν στην οικογένεια του νεκρού φίλου. Αλλά και στο *πότλατς* μερικές φορές η βασική μορφή του δώρου είναι τα τρόφιμα¹³. Όπως μάλιστα έχει σημειωθεί σχετικά με κάποια μορφή του *πότλατς* στην Μελανησία:

Ο κανόνας απαιτεί να ξεκινάει κανείς δίχως νάχει τίποτα που να μπορεί να ανταλλάξει ή και να προσφέρει για να πάρει τροφή, την οποία άλλωστε είναι ανάρμοστο να ζητήσει. Ο επισκέπτης δεν προσφέρει, μονάχα δέχεται¹⁴.

Και στην περίπτωση των Σκυθών, η συνοδεία με τον νεκρό δεν ζητεί τροφή. Ο κάθε φίλος αντιλαμβάνεται τον σκοπό της επίσκεψης και υποδέχεται, με πλούσιο γεύμα, την οικογένεια του νεκρού «ανταποδίδοντας» έτσι την εύνοια των φίλων του. Είναι χαρακτηριστικό ότι, στην Μελανησία, ο κανόνας του να «δέχεσαι συνέχεια χωρίς να προσφέρεις τίποτα» ισχύει ιδιαίτερα για την προετοιμασία των *επικηδείων* συμποσίων¹⁵.

10. Mauss σ. 183, υπ. 10 (σύμφωνα με την ερμηνεία του Boas).

11. Mauss 121-23, πρβ. Huizinga 93-94.

12. Mauss 70 κ.ε., πρβ. Huizinga 92.

13. Βλ., για παράδειγμα, τις ανταλλαγές *ουάζι* και *σαγκάλι* στα Τροβριανά νησιά της Μελανησίας όπου ισχύει το λεγόμενο *Κούλα*, ένα δηλ. διαφυλετικό σύστημα δώρων και ανταλλαγών αντίστοιχο προς το αμερικανικό *πότλατς*, Mauss 103-104. Η ερμηνεία του *potlatch* από τον Boas ως “feeder” (= τροφοδότης) επιβεβαιώνει την υπόθεση ότι η βασική μορφή του δώρου ήταν αρχικά τα τρόφιμα, βλ. Mauss, σ. 183, υπ. 10.

14. Mauss 94.

15. Mauss σ. 96 και υπ. 29 (παραπέμπει στον B. Malinowski, *Argonauts of the Western Pacific*).

Όπως ήδη ανέφερα, ο θεσμός του *πότλατς* χαρακτηρίζει τις «πρωτόγονες» ή «αρχαϊκές» κοινωνίες, όπου η ανταλλαγή αγαθών, η σύναψη συμβάσεων και η δέσμευση με αμοιβαίες υποχρεώσεις δεν γίνονται ποτέ ανάμεσα σε άτομα αλλά σε ομάδες¹⁶, δηλ. φυλές, φρατρίες κ.λπ. Τις ομάδες αυτές συνδέει ένα ανάμικτο αίσθημα εχθρότητας και φιλίας¹⁷. Η κοινωνία των βασιληίων Σκυθών είναι και αυτή «πρωτόγονη» ή «αρχαϊκή» σε σχέση με άλλες πιο εξελιγμένες αρχαίες κοινωνίες. Αυτό είναι ένα πρώτο στοιχείο που μας προδιαθέτει θετικά στην υπόθεση ότι υπήρχαν και στους Σκύθες θεσμοί παρόμοιοι με το *πότλατς*, και μάλιστα στην περίπτωση θανάτου. Για την ανταλλαγή αγαθών, βέβαια, όπου κατεξοχήν ισχύει το *πότλατς*, δεν έχουμε πληροφορίες όσον αφορά στους Σκύθες. Γνωρίζουμε όμως ότι και αυτοί δεσμεύονταν μεταξύ τους με αμοιβαίες υποχρεώσεις όχι σαν άτομα αλλά σαν ομάδες που ήταν στην ουσία «αδελφότητες».

Αυτό τουλάχιστον φανερώνει έμμεσα η μαρτυρία του Ηροδότου σχετικά με τους όρκους τους. Σύμφωνα με το χωρίο 4.70, το αίμα των Σκυθών που έπαιρναν όρκους ανακατευόταν με κρασί από το οποίο έπιναν όχι μόνον οι ίδιοι αλλά και οι πιο σπουδαίοι από όσους τους ακολουθούσαν¹⁸. Κάτι ανάλογο όμως υποδηλώνει και το γεγονός ότι οι φίλοι παρέθεταν πλούσιο γεύμα για ολόκληρη την *οικογένεια* του νεκρού. Η ιδέα της «ομάδας - αδελφότητας» φαίνεται ότι αντανακλάται και στην ταφική αρχιτεκτονική των Σκυθών. Δεν είναι τυχαίο ότι οι τύμβοι που καλύπτουν τους Σκυθικούς τάφους, τα λεγόμενα *κουργκάν*, είναι κατασκευασμένοι σε ομάδες: ένας ψηλότερος τύμβος περιβάλλεται συνήθως από μικρότερους¹⁹.

Πέρα από αυτές τις ενδείξεις, υπάρχει και ένα επεισόδιο στον Ηρόδοτο που επιβεβαιώνει την υπόθεσή μας ότι η κοινωνία των βασιληίων Σκυθών ήταν εξοικειωμένη με το έθιμο του *πότλατς*. Το επεισόδιο αυτό αφορά στις σχέσεις Σκυθών και Περσών κατά την περσική εκστρατεία στην Σκυθία (4.126 κ.ε.).

Ο Δαρείος emήνυσε τότε στον Ιδάνθυρσο, έναν από τους βασιλείς των Σκυθών, να αναγνωρίσει την υπεροχή του ως δεσπότη δώρα φέρων γην τε και ὕδωρ. Ο Ιδάνθυρσος απάντησε ότι δεσπότες του μεν είναι ο Δίας και η Εστία, οι προγονικοί του θεοί, αλλά ότι θα του στείλει αντί γιά γη και νερό άλλα δώρα αντάξια: σοὶ δὲ ἀντὶ μὲν δώρων γῆς τε καὶ ὕδατος δῶρα πέμψω τοιαῦτα οἷα σοὶ πρέπει ἐλθεῖν (Ηρόδ. 4 127.4).

16. Mauss 70-73.

17. Βλ. στο ίδιο, πρβ. Huizinga 94.

18. Ἐπεὰν δὲ ταῦτα ποιήσωσι, κατεύχονται πολλὰ καὶ ἔπειτα ἀποπίνουσι αὐτοὶ τε οἱ τὸ ὄρκιον ποιούμενοι καὶ τῶν ἐπομένων οἱ πλείστου ἄξιοι.

19. Βλ. Rolle, *Welt* 19 κ.ε.

Οι Σκύθες έπειτα άρχισαν να κάνουν αιφνιδιαστικές επιθέσεις εναντίον των Περσών. Όταν όμως οι Πέρσες στρέφονταν εναντίον τους, απέφευγαν να δώσουν μάχη και υποχωρούσαν (Ηρόδ. 4.128 κ.ε.). Έτσι παρέσυραν τον εχθρό στα ενδότερα και ο Δαρείος βρέθηκε γρήγορα σε αμηχανία. Τότε οι Σκύθες ηγεμόνες του έστειλαν τα δώρα που είχε υποσχεθεί ο Ιδάνθυσος (Ηρόδ. 4.131). Ο Δαρείος είχε ζητήσει γήν τε καί ύδωρ, δηλ. δύο δώρα. Οι Σκύθες έστειλαν αντί γι' αυτά «ένα πουλί, ένα ποντίκι, ένα βάτραχο και πέντε βέλη»²⁰, δηλ. τετραπλάσια δώρα, χωρίς όμως και να εξηγήσουν τι σημαίνουν. Έγινε λοιπόν σύσκεψη και ο βασιλιάς των Περσών ερμήνευσε τα δώρα θετικά, υποθέτοντας ότι οι Σκύθες παραδίδουν σ' αυτόν και τους εαυτούς τους (τα πέντε βέλη) και τη χώρα τους (το πουλί, το ποντίκι και τον βάτραχο): έαυτῶ διδόναι σφέας τε αὐτοὺς καί γήν τε καί ύδωρ²¹. Με άλλα λόγια, ο Δαρείος κατάλαβε ότι τα δώρα ήταν με «τόκο», μολονότι βέβαια παρέβλεψε την ειρωνική τους χροιά. Όχι όμως και ο Πέρσης Γωβρύας που ερμήνευσε την σημασία των δώρων ως εξής: οι Πέρσες δεν θα επέστρεφαν πίσω στην πατρίδα τους γιατί θα τους σκότωναν οι Σκύθες με τα βέλη τους, εκτός αν γίνονταν πουλιά να πετάζουν στον ουρανό ή ποντίκια να εξαφανισθούν κάτω από τη γη ή βάτραχοι να πηδήξουν μέσα στις λίμνες²².

Το επεισόδιο αυτό επιβεβαιώνει την άποψή μου ότι οι Σκύθες ήταν εξοικειωμένοι με τον θεσμό του *πότλατς*. Οι Αθηναίοι και οι Σπαρτιάτες, αντίθετα, οι οποίοι επίσης αρνήθηκαν να δώσουν γήν τε καί ύδωρ στον Δαρείο, αντέδρασαν με έναν τρόπο που υποδηλώνει ότι ο κώδικας συμπεριφοράς τους δεν ανταποκρινόταν προς το *πότλατς*²³. Αντί να στείλουν στον Δαρείο «δώρα», όπως τους είχε ζητήσει, σκότωσαν τους απεσταλμένους του, ρίχνοντάς τους σε ένα βάραθρο οι Αθηναίοι και σ' ένα πηγάδι οι Σπαρτιάτες, με την προτροπή να φέρονται από κει γήν τε καί ύδωρ (Ηρόδ. 7.133.1).

20. Όρνιθά τε καί μὺν καί βάτραχον καί δίστους πέντε (Ηρόδ. 4.131.1).

21. Βασιζόμενος στην εξής υπόθεση: ὡς μὺς μὲν ἐν γῇ γίνεται καρπὸν τὸν αὐτὸν ἀνθρώπῳ σιτεόμενος, βάτραχος δὲ ἐν ὕδατι, ὄρνις δὲ μάλιστα οἶκε ἵππῳ, τοὺς δὲ δίστους ὡς τὴν ἐωυτῶν ἀλκὴν παραδιδούσι (Ηρόδ. 4.132.1).

22. Ηρόδ. 4.132.3.

23. Η ανταλλαγή των δώρων ήταν βασικός μηχανισμός της ομηρικής κοινωνίας, βλ. Moses I. Finley, *The World of Odysseus*² (Χάρμοντςγουορθ 1978) 64-68. Για μία μοναδική περίπτωση ομηρικής ανταλλαγής που ερμηνεύεται μέσω *πότλατς*, βλ. William M. Calder III, "Gold for Bronze: *Iliad* 6.232-36", *Studies Presented to Sterling Dow on his Eightieth Birthday* (Ντέρχαμ, Βόρεια Καρολίνα 1984) 31-35. Σε αντίθεση προς την «αρχαϊκή» περίοδο, οι Έλληνες της κλασικής εποχής δεν κατανοούσαν πια τον θεσμό του *πόπλατς*, βλ. σχετικό σχόλιο του L. Gernet (*Anthropologie de la Grèce antique* [Παρίσι 1968]) 201.

Τα δώρα που έστειλαν οι Σκύθες στον Δαρείο υποδήλωναν επίσης εχθρότητα, και όχι υποταγή, όπως είχε συμπεράνει ο Γωβρύας. Αντίθετα όμως από τους Αθηναίους και τους Σπαρτιάτες, οι Σκύθες έδειξαν την υπεροχή τους στους Πέρσες στέλνοντάς τους δώρα, και μάλιστα με «τόκο». Με τα δώρα τους αυτά οι Σκύθες διασφάλιζαν το γόητρό τους, όπως οι αντιδωρούμενοι στο *πότλατς*, και ταυτόχρονα εξευτέλιζαν τους Πέρσες.

Η υποχρέωση που ένοιωσαν οι Σκύθες να δώσουν δώρα στον Δαρείο, όταν αυτός τους τα ζήτησε μας θυμίζει σχόλιο του Θουκυδίδη σχετικά με τους Θράκες (2.97.4): αἴσχιον ἦν αἰτηθέντα μὴ δοῦναι ἢ αἰτήσαντα μὴ τυχεῖν. Γιά τους Θράκες δηλαδή «ήταν μεγαλύτερη ντροπή να μη δώσει κανείς όταν του ζητήσουν, παρά να ζητήσει κάτι και να μην του το δώσουν». Η ίδια ήθικη αρχή αἴσχιον ἦν αἰτηθέντα μὴ δοῦναι ἢ αἰτήσαντα μὴ τυχεῖν φαίνεται ότι καθόρισε και την συμπεριφορά των Σκυθών στην απαίτηση του Δαρείου να του δώσουν «δώρα».

Σ' αυτήν ακριβώς την αρχή στηριζόταν το θρακικό σύστημα δώρων που ήταν συγγενές με το *πότλατς*, όπως έδειξε ο Marcel Mauss²⁴. Ίχνη εθίμων παρόμοιων με το *πότλατς* εντόπισε ο Mauss και στο δίκαιο και την οικονομία άλλων Ινδοευρωπαίων²⁵. Για τους Σκύθες δεν έχει γίνει σχετική μελέτη. Το παράδειγμα όμως που εξέτασα φανερώνει ότι και σ' αυτούς λειτουργούσε παρόμοιο σύστημα δώρων και ανταλλαγών, πράγμα που δικαιολογεί την ερμηνεία που έδωσα στο συζητούμενο χωρίο για τα νεκρώσιμα έθιμα.

Χωρίς αμφιβολία, με το «πλούσιο γεύμα» ο κάθε φίλος, συγχρόνως, εξευμένιζε τους συγγενείς του νεκρού για την απώλεια, αλλά και τον ίδιο τον νεκρό²⁶. Αν κρίνουμε από την περίπτωση των Σκυθών βασιλέων, η αρρώστια, και συνεπώς και ο θάνατος, αποδιδόταν σε αίτια όχι φυσικά αλλά μαγικά για τα οποία κάποιος άλλος έπρεπε πάντα να πληρώσει²⁷. Όταν μάλιστα ο βασιληάς πέθαινε, οι εκπρόσωποι

24. M. Mauss, "Une forme ancienne de contrat chez les Thraces", *REG* 34 (1921) 388-97.

25. Mauss 129-51.

26. Πρβ. Diesner (βλ. παραπάνω, υπ. 4) 204-205. Με τον εξευμενισμό των νεκρών οι ζωντανοί εξασφαλίζουν όχι μόνο την επίγεια γαλήνη τους αλλά και την ευεργετική επίδραση των πεθαμένων. Η σχέση αυτή ζωντανών και νεκρών εκφράζεται στην παράδοση των λαών με το θέμα του «ευγνώμονος νεκρού», του πεθαμένου δηλ. που ανταποδίδει στον ζωντανό τις ευεργεσίες του, βλ. C. Lévi-Strauss (παρακάτω, υπ. 29) 201-2.

27. Όταν αρρώσταινε ο βασιληάς, καλούσαν τρεις μάντεις και αυτοί υποδείκνυαν κάποιον Σκύθη που είχε δήθεν επιορκήσει παίρνοντας όρκο στην βασιλεια ιστία. Αν τον θεωρούσαν ένοχο, μετά από ανάκριση, ο ατυχής αποκεφαλιζόταν, και η περιουσία του μοιραζόταν με κλήρο στους μάντεις που τον είχαν πρώτοι υποδείξει, βλ. Ηρόδ. 4.68.

ποι των υποτελών Σκυθικών εθνών που υποδέχονταν κάθε φορά τον νεκρό, ώσπου να μεταφερθεί στο μέρος του ενταφιασμού, όχι μόνο κούρευαν ολόγυρα τα μαλλιά τους αλλά και τον εξευμένιζαν με ένα μικρό «φόρο» αίματος (Ηρόδ. 4.71.2): έκοβαν ένα κομμάτι από το αυτί τους, έκαναν τομές στους βραχίονές τους, σε διάφορα σημεία, αμυχές στο μέτωπο και στη μύτη τους, και διαπερνούσαν με βέλη το αριστερό τους χέρι²⁸.

Το πλούσιο γεύμα με το οποίο οι Σκύθες, σύμφωνα με την ερμηνεία μου, ανταπέδιδαν τις φιλοφρονήσεις και συγχρόνως εξευμένιζαν την οικογένεια του πεθαμένου φίλου, απεικονίζει ασφαλώς τις σχέσεις που επικρατούσαν στην κοινωνία των βασιληίων Σκυθών μεταξύ των ζωντανών. Αρκεί να θυμηθούμε τα λόγια του Claude Lévi-Strauss:

η εικόνα που μιά κοινωνία δημιουργεί στις σχέσεις της μεταξύ των ζωντανών και των νεκρών σε τελική ανάλυση είναι μιά προσπάθεια, σε επίπεδο θρησκευτικής σκέψης, να κρύψει, να εξωραΐσει ή να δικαιολογήσει τις πραγματικές σχέσεις που επικρατούν μεταξύ των ζωντανών²⁹.

Ο θεσμός των δώρων, ίχνη του οποίου βρίσκονται ως και στην αρχαία κινεζική παράδοση³⁰, έχει αποδοθεί και σε άλλους αρχαίους νομαδικούς λαούς όπως είναι οι Κοσσαίοι και οι Ούξιοι³¹. Δεν έχει όμως ανιχνευθεί στην νεκρώσιμη συμπεριφορά άλλων αρχαίων κοινωνιών, όπως υποστήριζα για την περίπτωση των Σκυθών.

Το χρονικό διάστημα που περιέφεραν τους νεκρούς Σκύθες από φίλο σε φίλο είναι ένα στοιχείο που μας επιτρέπει να κατανοήσουμε τις αντιλήψεις των Σκυθών για τον θάνατο και το επέκεινα. Σαράντα μέρες χώριζαν τον θάνατο από τον ενταφιασμό επειδή, όπως φαίνεται, οι Σκύθες θεωρούσαν ότι τόσο διάστημα χρειαζόταν η ψυχή για να χωρισθεί από το σώμα και να περάσει στον κάτω κόσμο. Ωστόσο να ταφεί όμως ο νεκρός πίστευαν ότι η ψυχή βρισκόταν κάπου κοντά

28. Σωστά παρατηρεί ο Hartog 148 κ.ε. ότι οι αυτοτραυματισμοί αυτοί αποτελούν μέρος της επικήδειας τελετουργίας.

29. Claude Lévi-Strauss, *Θλιβεροί Τροπικοί*, μτφ. Β. Λούβρου (Αθήνα 1979) 214.

30. Mauss 151-152 και M. Granet, *Chinese Civilization* 156 (σύμφωνα με την παραπομπή του Huizinga σ. 93 και υπ. 2).

31. Κατοικούσαν στην περιοχή του Ζάγρου όταν υποτάχθηκαν από τον Αλέξανδρο, βλ., P. Briant, *Etat et pasteurs au Moyen-Orient ancien* (Κέμπριτζ, Παρίσι 1982) 88-92. Την παραπομπή οφείλω στον συνάδελφό μου Δρ. Παναγιώτη Δουκέλλη. Τον ευχαριστώ και από το σημείο αυτό.

στον πεθαμένο τον οποίο αντιμετώπιζαν σαν ένα ζωντανό πτώμα³². Αυτό σημαίνει ότι ο νεκρός έπρεπε να τραφεί κανονικά για σαράντα μέρες με τις ίδιες ακριβώς τροφές που γεύονταν και οι ζωντανοί. Έτσι ερμηνεύεται γιατί κάθε φίλος καὶ τῷ νεκρῷ πάντων παρατιθεῖ τῶν και τοῖσι ἄλλοισι³³.

Η παράθεση τροφής στον ακόμη άταφο νεκρό, γνωστή και από άλλους αρχαίους λαούς, έχει κυρίως μελετηθεί σε σύγχρονες πρωτόγονες κοινωνίες³⁴. Σε καμμία όμως περίπτωση το χρονικό διάστημα που «τρέφουν» τον νεκρό δεν είναι μεγαλύτερο από μερικές μέρες. Η μαρτυρία του Ηροδότου για τις «σαράντα μέρες» θα φαινόταν απίστευτη αν δεν διαβάζαμε στον Μάρκο Πόλο ότι τα μέλη μίας κοινωνίας Μογγόλων, στην σημερινή βορειοδυτική Κίνα, κρατούσαν τον νεκρό στο σπίτι, συχνά για ένα πολύ μεγαλύτερο διάστημα³⁵. Ο νεκρός παρέμενε κλεισμένος σε φέρετρο, σκεπασμένο με μεταξωτά υφάσματα, από μία εβδομάδα ως έξη μήνες. Το φέρετρο, φτιαγμένο από χοντρά ξύλα, το γέμιζαν με καμφορά και άλλες αρωματικές ουσίες και το στεγανοποιούσαν με πίσσα και ασβέστη. Η περιγραφή της παράθεσης τροφής στον νεκρό από τον Μάρκο Πόλο μας επιτρέπει να καταλάβουμε καλύτερα αυτό το περίεργο σκυθικό έθιμο:

Στο μεταξύ, όσο καιρό ο πεθαμένος μένει στο σπίτι, οι συγγενείς, δηλαδή αυτοί που μένουνε στο σπίτι, κάθε μέρα στρώνουν τραπέζι στον πεθαμένο και του βάζουνε φαΐ και ποτό σαν να ήτανε ζωντανός. Το τραπέζι με τα φαγιά το βάζουνε μπροστά στο φέρετρο και το αφήνουν εκεί πολλή ώρα γιατί λένε πως η ψυχή του πεθαμένου κάτι τρώει απ' αυτά τα φαγητά. Μ' αυτό τον τρόπο φυλάν τον νεκρό ως την ημέρα, που θα τον πάρουνε για αποτέφρωση³⁶.

Η περιγραφή αυτή έχει διαφύγει την προσοχή των ερευνητών, μολονότι πολλά από τα νεκρώσιμα έθιμα που περιγράφει ο Ηρόδοτος

32. Η έκφραση αυτή προέρχεται από το ομώνυμο έργο του Tolstoi που πρωτοδημοσιεύθηκε το 1911 στη Μόσχα, με τον τίτλο "Živoj trup", βλ. Petzoldt 49 και υπ. 4. Για το «ζωντανό πτώμα» στην Ινδογερμανική λατρεία των νεκρών βλ. Ranke 16 κ.ε.

33. Ranke 185.

34. Βλ. P. Sartori, *Die Speisung der Toten, Jahresbericht des Gymnasiums zu Dortmund* (1903) 1-9.

35. H. Yule, H. Cordier, *The Book of Ser Marco Polo, The Venetian, Concerning the Kingdoms and Marvels of the East*, I³ (Λονδίνο 1903) 204-205.

36. Μεταφράζει ο Θ. Σακκέτας, *Μάρκο Πόλο: Τα ταξίδια* (Αθήνα 1982) 74.

για τους Σκύθες βασιλείς (4.71 κ.ε.) έχουν συσχετισθεί με αντίστοιχα μογγολικά³⁷.

Η αντίληψη του «ζωντανού πτώματος» είναι κοινή στους ινδογερμανικούς λαούς³⁸. Στην ιδέα αυτή στηρίζεται και ο θρύλος του «νεκρού σαν επισκέπτη»³⁹ που έρχεται ως προσκεκλημένος των ζωντανών να φάει και να πιεί μαζί τους. Ο θρύλος αυτός διασώθηκε σε λαϊκές παραδόσεις σχεδόν σε ολόκληρη την Ευρώπη⁴⁰, αλλά πιο διάσημη έγινε η παραλλαγή στο λιμπρέτο που έγραψε ο da Ponte για την όπερα του Mozart *Don Giovanni*⁴¹.

Όσο για τους Σκύθες, δεν είναι γνωστό τι ακριβώς μέτρα έπαιρναν για να μειώσουν την δυσοσμία και την αποσύνθεση του «νεκρού επισκέπτη» που έτρωγε και έπινε μαζί με τους ζωντανούς επί σαράντα ημέρες⁴². Ο νεκρός βασιληάς των Σκυθών, ο οποίος παρέμενε άταφος επίσης σαράντα μέρες (βλ. παρακάτω), βαλσαμωνόταν με τον εξής τρόπο (Ηρόδ. 4.71.1). Έσχιζαν την κοιλιά του νεκρού, καθάριζαν την κοιλότητα από τα εντόσθια, και την γέμιζαν με αρωματικά φυτά (κύπερο και θυμίαμα)⁴³, σπόρους σέλινου⁴⁴ και άνηθο⁴⁵. Ύστερα

37. Βλ. W.W. How, J. Wells, *A Commentary on Herodotus*² I (Oxford 1928) 328 κ.ε. (passim). Βλ. επίσης, E. H. Minns, *Scythians and Greeks: A Survey of Ancient History and Archaeology on the North Coast of the Euxine from the Danube to the Caucasus* (Κέμπριτζ 1913) 88-91.

38. Βλ. Ranke, πιο πάνω, υπ. 32.

39. Βλ. Petzoldt, και ιδιαίτερα, 9-12, 49-52 και 165-77.

40. Στο ίδιο, 12 (κατάλογος 24 εθνικών ομάδων όπου έχουν εντοπισθεί παραλλαγές του θρύλου) και 165-72.

41. Στο ίδιο, 9, πρβ. 140-49.

42. Όπως σημειώνει η Rolle (*Totenkult*) 87 και (*Skythen*) 28 η θερμοκρασία της ουκρανικής στέππας κυμαίνεται τους θερινούς μήνες ανάμεσα στους 20 και 30 βαθμούς, ώστε ένα μη διατηρημένο πτώμα θα βρισκόταν κατά το διάστημα αυτό στη χειρότερη φάση σήψης.

43. Ο *cyperus longus* και ο *c. rotundus* είναι φυτά με αρωματικό ρίζωμα που ανήκουν στην οικογένεια της πιπερόριζας (ginger). Ποιό από τα δύο εννοεί ο Ηρόδοτος δεν είναι εμφανές. Ο J. Enoch Powell (*A Lexicon to Herodotus* [Κέμπριτζ 1938]) s.v. κύπερος, μεταφράζει (με ερωτηματικό) "galingale". Με τη λέξη θυμίαμα οι Έλληνες χαρακτήριζαν και τον λιβανωτό και το μύρρο, αλλά με το τελευταίο έχριαν το σώμα του νεκρού (βλ. Λουκ. *Περί πένθους* 11).

44. Και οι Έλληνες χρησιμοποιούσαν το σέλινο σε νεκρικές τελετές αλλά με διαφορετικό τρόπο. Έφτιαχναν στεφάνια για τους τάφους και για τους νικητές στα Ίσθμια, αγώνες που διεξάγονταν προς τιμήν του νεκρού Μελικέρτη. Μαρτυρείται επίσης ότι χρησιμοποιούσαν το σέλινο στα νεκρόδειπνα. Βλ. Olck, *RE* 6.1(1907), στ. 255-256 ("Erpich").

45. Ο άνηθος ήταν ένα από τα συμβολικά φυτά που χρησιμοποιούσαν στον διάκοσμο της κλίνης του Αδώνιδος, βλ. Θεοκρ. *Ειδ.* 15.119.

έραβαν το άνοιγμα και επάλειφαν ολόκληρο τον νεκρό με κερί⁴⁶. Το καθάρισμα του κοιλιακού χώρου και η επικάλυψη με κερί περιόριζαν την σήψη και διευκόλυναν την αποξήρανση του νεκρού⁴⁷, αλλά απαιτούσαν κάποια εμπειρία. Το γέμισμα της κοιλιάς με αρωματικά φυτά⁴⁸ αποσκοπούσε κυρίως στο να μειώσει τη δυσοσμία. Ίσως οι άλλοι Σκύθες, όπως και οι Μογγόλοι, φρόντιζαν να συγκαλύψουν την αποσύνθεση και την δυσοσμία των νεκρών με αρωματικές ουσίες. Αρωματικά ξύλα χρησιμοποιούσαν οι γυναίκες των Σκυθών μετά τόν ενταφιασμό των νεκρών: άλειφαν το πρόσωπο και το σώμα τους με ένα κατάπλασμα από τριμμένο ξύλο κυπαρισσιού, κέδρου και λιβάνου, το οποίο τις έκανε να ευωδιάζουν⁴⁹.

Μετά τις σαράντα μέρες οι νεκροί Σκύθες ενταφιάζονταν (έπειτα θάπτονται). Πού και πώς δεν μαθαίνουμε από τον Ηρόδοτο. Νεκροταφεία, βέβαια, μετην έννοια της μίας και μοναδικής τοποθεσίας, κοντά στην κάθε κατοικημένη περιοχή, όπου οι οικογένειες έθαβαν τους νεκρούς, δεν υπήρχαν, όπως δεν υπήρχαν και πόλεις ή καλλιεργημένη γη⁵⁰. Οι Σκύθες ζούσαν νομαδική ζωή και μετέφεραν τα υπάρχοντά τους πάνω σε αμάξια⁵¹. Οι νεκροί θάβονταν μάλλον εκεί όπου οι δικοί τους βρίσκονταν κάθε εποχή. Η ουκρανική στέππα, στην περιοχή του κάτω Δνειπερου, καλύπτεται με μεγάλους και μικρότερους τύμβους, τα λεγόμενα *κουργκάν*. Κατασκευασμένοι σε ομάδες πάνω στην επίπεδη επιφάνεια, οι τύμβοι λειτουργούσαν ασφαλώς σαν σήματα για τους νομάδες⁵². Άλλωστε και η περιφορά του νεκρού, επί σαράντα μέρες, πάνω σε αμάξι, ερμηνεύεται σωστά

46. Η επάλειψη του νεκρού με κερί μαρτυρείται επίσης για τους Πέρσες (Ηρόδ. 1.140.2) και γιά τον βασιλιά της Σπάρτης Αγησ. (Πλουτ. *Αγησ.* 40.3, βλ. Hartog 148 και υπ. 19). Οι Βαβυλώνιοι χρησιμοποιούσαν μέλι αντί για κερί (Ηρόδ. 1. 198) με το οποίο και διατήρησαν τον νεκρό του Μεγάλου Αλεξάνδρου (βλ. K. F. Müller, *Der Leichenwagen Alexanders des Grossen* [Λιψία 1905] 35). Η Rolle (Welt) 29 σημειώνει ότι τα κεφάλια των χριστιανών που έκοψαν οι Τούρκοι μπροστά από τις πύλες της Βιέννης, τα έστειλαν στον Σουλτάνο συντηρημένα μέσα σε μέλι. Το κερί εμποδίζει τις προνύμφες των εντόμων να εισχωρήσουν μέσα στο νεκρό σώμα, ενώ το μέλι σκοτώνει τα βακτηρίδια και είναι πολύ αποτελεσματικό συντηρητικό για περιορισμένο χρονικό διάστημα, βλ. σχόλιο της Rolle (στο ίδιο).

47. Rolle, *Totenkult* 87 και υπ. 136. Πρβ. Rolle, *Welt* 28-29.

48. Σύμφωνα με τον Kameneckij (ανέκδοτη [μέχρι το 1986] εργασία του παραπέμπεται από Rolle, *Totenkult* 83, υπ. 123 και 124) τα φυτά που χρησιμοποιούσαν οι Σκύθες γιά το βαλσάμωμα των βασιλέων εισάγονταν εν μέρει από την Ασία.

49. Ηρόδ. 4.75.3. Ο λίβανος είναι το δένδρο από το οποίο παράγεται το θυμίαμα.

50. Ηρόδ. 4.127.2: ἡμῖν (δηλ. τοῖς Σκύθαις) οὔτε ἄστυα, οὔτε γῆ πεφυτευμένη ἔστι ...

51. Ηρόδ. 4.121: τὰς δὲ ἀμάξας, ἐν τῇσί σφι διαιτᾶτο τὰ τέκνα τε καὶ αἱ γυναῖκες πᾶσαι, καὶ τὰ πρόβατα πάντα, πλὴν ὅσα σφι ἐς φορβὴν ἱκανὰ ἦν ...

52. Πρβ. Rolle, *Welt* 19-20.

από τον Hartog μέσω του «νομαδισμού» των Σκυθών⁵³. Εξαίρεση αποτελούσαν μονάχα οι βασιλείς.

Αυτοί ενταφιάζονταν σε ένα και μοναδικό μέρος, στους λεγομένους Γέρρους, την πιο απομακρυσμένη περιοχή από την κατεύθυνση της θάλασσας όπου ο Βορυσθένης ήταν ακόμη πλωτός: ταφαι δὲ τῶν βασιλέων ἐν Γέρροις εἰσι, ἐς ὃ ὁ Βορυσθένης ἐστὶ προσπλωτός (Ηρόδ. 4.71.1)⁵⁴. Εκεί κατέληγε η άμαξα με τον νεκρό βασιληά, μετά από ταξίδι, όπως φαίνεται, σαράντα ημερών, όσο δηλαδή διαρκούσε αντίστοιχα το ταξίδι πάνω στον Βορυσθένη: μέχρι μὲν νυν Γέρρου χώρου, ἐς τὸν τεσσεράκοντα ἡμερέων πλόος ἐστὶ (Ηρόδ. 4.53.4)⁵⁵. Με άλλα λόγια, βασιλείς ή ιδιώτες, οι νεκροί Σκύθες παρέμεναν άταφοι για σαράντα μέρες⁵⁶ γιατί τόσο διάστημα χρειαζόταν η ψυχή να χωρισθεί από το σώμα και να περάσει στον κάτω κόσμος. Και επειδή στους Γέρρους ήταν τα έσχατα⁵⁷ της επικράτειας των βασιληίων Σκυθών, και το τελευταίο σημείο που ο Βορυσθένης ήταν πλωτός προς τον βορρά, εκεί ίσως άρχιζε και ο «κάτω κόσμος» στη σκυθική εσχατολογία. Στο σημείο αυτό σταματούσαν και οι γεωγραφικές γνώσεις των βασιληίων Σκυθών μιά και δεν γνώριζαν ποιές χώρες διαρρέει ο Βορυσθένης πέρα από κει⁵⁸.

Συνοψίζω όσα ανέπτυξα προηγουμένως: το έθιμο των Σκυθών να υποδέχονται οι φίλοι και να παραθέτουν πλούσιο γεύμα στην οικογένεια του πεθαμένου και στον ίδιο τον νεκρό, μπορεί να ερμηνευθεί,

53. Hartog 147.

54. Σωστά, νομίζω, ο Hartog 144-145 αντιλαμβάνεται ότι οι Σκύθες έθαβαν τους βασιλείς τους εκεί για να προστατεύσουν τους νεκρούς από τις βιαιοπραγίες, όπως οι Έλληνες έθαβαν τους ήρωές τους σε κρυφές τοποθεσίες.

55. Όπως ο A. Hansen (*Ost-Europa nach Herodot* [Ντόρπατ 1844], παραπέμπεται από Kothe 32) πρώτος υπέθεσε συνδυάζοντας την πληροφορία αυτή με το διάστημα που παρέμεναν άταφοι οι Σκύθες ιδιώτες. Σχετικά με την γεωγραφική τοποθέτηση του «Γέρρου χώρου», προβληματική είναι η πληροφορία ότι το ταξίδι πάνω στον Βορυσθένη μέχρι το σημείο αυτό διαρκούσε σαράντα μέρες. Βλ. Kothe 26-35. Ο Γέρρος χώρος τοποθετείται συνήθως κάπου στην περιοχή της Νικοπόλεως, βλ. Kothe σσ. 30, 33 και χάρτη αρ. 2, σ. 17. Οι βασιλικοί τάφοι στην περιοχή αυτή δεν έχουν ακόμα ανακαλυφθεί. Οι αρχαιολόγοι έχουν προτείνει πιθανές τοποθεσίες των βασιλικών τάφων, βλ. B.N. Mozolevsky "On the Scythian Gerrhus", *SA* 2 (1986) 70-83 (στα ρωσικά, με αγγλική περίληψη).

56. Ο Kothe 32-33, βασιζόμενος στην παρατήρηση ότι το διάστημα των σαράντα ημερών στη λατρεία των νεκρών (αντίθετα προς αυτό των τριάντα) χαρακτηρίζει όχι τους Centum-λαούς και την Ινδο-ιρανική γλωσσική ομάδα αλλά μόνο τους υπόλοιπους Satem-λαούς της Ινδογερμανικής οικογένειας (βλ. Ranke 354), συμπεραίνει ότι το έθιμο αυτό δεν είναι των βασιληίων Σκυθών.

57. Πρβ. Hartog 149.

58. Ηρόδ. 4.53.4: μέχρι μὲν νυν Γέρρου χώρου, ἐς τὸν τεσσεράκοντα ἡμερέων πλόος ἐστὶ, γινώσκειται ῥέων ἀπὸ βορέω ἀνέμου, τὸ δὲ κατύπερθε δι' ὧν ῥέει ἀνθρώπων οὐδείς ἔχει φράσαι.

κατά τη γνώμη μου, σύμφωνα με έθιμα συγγενή προς το *potlatch*. Οι φίλοι δηλαδή ανταποδίδουν με τα πλούσια εδέσματα τις φιλοφρονήσεις και τις ευεργεσίες των φίλων τους. Η σκυθική κοινωνία είναι «αρχαϊκή». Οι συμβάσεις που συνάπτονται στα πλαίσια της γίνονται ανάμεσα όχι σε άτομα αλλά σε «ομάδες - αδελφότητες», όπως φαίνεται από την περιγραφή του Ηροδότου για την σύναψη των όρκων, αλλά και από το γεγονός ότι ο κάθε Σκύθης φιλοξενεί ολόκληρη την οικογένεια που συνοδεύει τον νεκρό φίλο. Η ιδέα της «ομάδας-αδελφότητας» αντανακλάται ίσως και στο γεγονός ότι οι σκυθικοί τύμβοι κατασκευάζονται σε ομάδες. Πέρα από αυτές τις ενδείξεις, η ιστορία του Ηροδότου για τα «δώρα» που έστειλαν οι Σκύθες στους Πέρσες όταν εκείνοι τους ζήτησαν ως δώρα γήν τε καὶ ὕδωρ, υποδηλώνει ότι οι Σκύθες ήταν εξοικειωμένοι με τον θεσμό του «δώρου και αντίδωρου με τόκο» (*πότλατς*). Σύμφωνα με την ερμηνεία μου, τα «τετραπλάσια» δώρα των Σκυθών στον Δαρείο (ένα πουλί, ένα ποντίκι, ένας βάτραχος και πέντε βέλη) ήταν δώρα με «τόκο». Η υποχρέωση που ένοιωσαν οι Σκύθες να δώσουν στον Δαρείο «δώρα», όταν αυτός τους ζήτησε «δώρα», απορρέει από την ηθική αρχή ότι «ήταν μεγαλύτερη ντροπή να μη δώσει κανείς όταν του ζητήσουν, παρά να ζητήσει κάτι και να μην του το δώσουν». Πάνω στην αρχή αυτή, όπως γνωρίζουμε από τον Θουκυδίδη, στηριζόταν το θρακικό σύστημα δώρων και ανταλλαγών που ήταν συγγενές προς το *πότλατς*. Με το «πλούσιο γεύμα» οι φίλοι συγχρόνως εξευμένιζαν την φιλική οικογένεια και τον ίδιο τον πεθαμένο. Όσον αφορά στην παράθεση τροφής για τον νεκρό μεγάλο διάστημα πριν από τον ενταφιασμό, την παραλληλίζω με αντίστοιχο μογγολικό έθιμο που περιγράφεται από τον Μάρκο Πόλο. Τέλος συζητώ τους τρόπους με τους οποίους οι Σκύθες και οι Μογγόλοι μείωναν την δυσοσμία από την αποσύνθεση του πτώματος, και προτείνω ότι η τοποθεσία «Γέρροι», όπου έθαβαν τους βασιλείς τους, ταυτιζόταν ίσως με τον σκυθικό «κάτω κόσμος»⁵⁹.

59. Ευχαριστώ τον καθηγητή, και ακαδημαϊκό, Μ.Β. Σακελλαρίου και τον συνάδελφό μου Δρ. Garth Fowden, οι οποίοι διάβασαν την εργασία αυτή σε μία πρωϊμότερη μορφή. Η βελτίωση του κειμένου οφείλεται εν μέρει στα σχόλιά τους. Ευχαριστώ επίσης την κυρία Margit Heiber για την προθυμία της να με εξυπηρετήσει στην βιβλιοθήκη του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου.

SUMMARY

SCYTHIAN FUNERARY RITES (Hdt. 4.73.1)

The passage examined (Hdt. 4.73.1) throws light on the relations between dead and living in the society of the Royal Scythians, about which very little is known. Funeral feasts were usually arranged by the relatives of the dead. In this case, however, it was the *friends* who gave such feasts to the dead man's relatives. According to Herodotus, for forty days the closest relatives took the dead man, laid on a waggon, around to all his friends in succession; and each friend received them and entertained them with a feast while serving the dead man with a portion of all that was set before the others. That is to say, the feast was evidently an *obligation* discharged *in return* for benefactions or favors that each friend had enjoyed while the dead person was still living. This sort of feast may be interpreted, I argue, by reference to customs related to the so-called "potlatch". This is the practice of exchanging gifts for "counter gifts of higher value" or "gifts paid back with interest", and it is usually accompanied by feasts. By offering counter gifts "of higher value", one preserves one's prestige and shows one's superiority to others. Occasionally, however, the gift consists in mere food which one receives, as a visitor or under other circumstances, without even asking for it. This is particularly true for the preparation of *funeral* feasts. Customs related to *potlatch* are a feature of "primitive" or "archaic" societies in which contracts or mutual obligations are made or undertaken not by individuals but by *parties*. The society of the Royal Scythians was a society of this sort, within whose framework contracts were made by "parties" or better "fratries", as is evident from Herodotus' description of their oaths (4.70). The fact that each friend entertained the entire *family* of the dead man is

also suggestive. The idea of “fratry” perhaps underlies also the arrangement of the Scythian *kurgan* tombs in *groups*. Herodotus’ story about the “gifts” sent by the Scythians to the Persians when the latter demanded from them *two* gifts of obeisance, i.e. “land and water” (4.126 f.f.), further suggests that the Scythians were familiar with the custom of exchanging gifts for “counter gifts of higher value, i.e. with *interest*” (*potlatch*). According to my interpretation of this passage, the Scythian gifts were *four* times as many (a bird, a mouse, a frog and five arrows), because they were meant to be gifts offered “with interest”. In this way, the Scythians showed their superiority to the Persians and, at the same time, humiliated them, without actually submitting themselves to them. The *obligation*, however, they felt to *give* “gifts” to Dareios when the latter *asked* them for “gifts” was certainly derived from the moral principle that “it was more disgraceful for a man not to give when asked than to ask and be refused”. Upon this principle, known to us from Thucydides, was based the Thracian system of gifts and exchanges which was related to the “potlatch”. With the above feasts the Scythians also propitiated both the family of the dead friend, for the loss they had suffered, and the dead man himself. As to the serving of food to the corpse for a very long time prior to the dead man’s burial, I give the parallel of a similar custom described for the Mongols by Marco Polo. The concept behind this custom is that of the “live corpse”, as has been pointed out by others. This idea, common to Indogermanic peoples, gave rise, in Europe, to the tale of “the dead as a guest”. Finally, I speculate about the manner in which the Scythians coped with the stench and disintegration of the dead and about the places they buried them.

